



Knausz Imre

A pedagógiai forradalom mint demokratikus minimum

Absztrakt: Ma a fejlett világban legalább 16 éves korig kötelező részt venni a közoktatásban, amely a hagyományos műveltséget, azaz a tudományok és művészetek (és sok helyen a vallás) által hordozott világismeretet közvetíti. A műveltség demokratizálása azonban valójában soha nem történt meg. Az iskola által nyújtott világismeret egyszerűen érdektelen és ezért hiteltelen is lett. Az iskola ezzel a dolgozó osztályok elnyomásának legrobusztusabb intézményévé nőtte ki magát. Az oktatás felülről lefelé történő átalakításának hatékonyságában aligha bízhatunk. Azonban a „jó pedagógia” részlegesen akkor is megvalósítható, amikor annak strukturális feltételei még nem adóttak. Itt olvasható a Magyar Pedagógiai Társaság „Az iskola jövője – utópiák és disztópiák” (2025. május 16–17.) konferenciáján elhangzott előadás átdolgozott anyaga.

Kulcsszavak: demokrácia, iskola, közoktatás, kritikai pedagógia, tömeg.

 ORCID: 0009-0006-8864-9411

A kérdés, mely előttünk áll – előttünk, akik *im itt vagyunk, gyanakvón s együtt*, pedagógiáról, oktatásról gondolkodó értelmiségiek –, nem kisebb, mint a következő: mit kínálhat a közoktatás összeomlás idején? Én tehát világmegváltásban utazom, vagy kevésbé önironikusan fogalmazva megpróbálom a pedagógia ügyét a maga természetes társadalmi kontextusában vizsgálni. E kontextus szerintem az összeomlás.

Miféle összeomlásra gondolok? Közös világunk összeomlására, persze, de ebből a gubancból három konkrét szálát emelek ki. Kezdjük azzal, hogy bolygónk a szemünk láttára válik lakhatatlanná. Az Atomtudósok Közlönye 78 éve minden évben beállítja a Végítélet Óráját, azaz közzéteszi, hány percünk van még éjfélig. Ebben vannak ingadozások, de 2025-ben az eredmény 89 másodperc lett, azaz minden eddiginél közelebb kerültünk a világ végéhez. Az atomtudósok – köztük kilenc Nobel-díjas – a következő tényezőket vették figyelembe: a nukleáris fegyverek, a klímaváltozás és az új technológiákkal való visszaélés.¹ Ez a portfólió nem veszi figyelembe a globális nyomort és az egyenlőtlenségek növekedését. Az FAO legfrissebb becslései szerint 2,1 milliárd embertársunk éheznek, és számuk minden bizonnyal nő. Eközben elképzelhetetlen mértékű vagyonok halmozódnak fel a leggazdagabbak kezében. David Woodward szerint az elmúlt évtizedekben kirajzolódott trend azt mutatja, hogy a gazdasági növekedés

¹ Dombovari, Adam: PRESS RELEASE – Doomsday Clock Set at 89 Seconds to Midnight, Closest Ever to Human Extinction. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 2025. URL: <https://thebulletin.org/2025/01/press-release-doomsday-clock-set-at-89-seconds-to-midnight-closest-ever-to-human-extinction/>. Hozzáférés: 2025. 08. 11.

5%-a kerül a legalacsonyabb szinten élő 60%-hoz, így remény sincs arra, hogy a helyzet megváltozzék.²

A gubanc harmadik szála a demokráciák összeomlása és az új alt-right tekintélyuralmi rendszerek felemelkedése. Ezt a jól kitapintható trendet én nem habozok fasizmusnak, egy tágan értelmezett fasizmus 21. századi megjelenésének nevezni, és a következőkben így is hivatkozom rá. E három folyamat – a környezeti válság, a gazdasági polarizáció, valamint a demokrácia és a jogállamiság visszaszorulása – egymástól nem függetlenek. Nemcsak azért, mert a fasisztoid rendszerek mindenütt lerázzák magukról a környezeti felelősséget – ha nem éppen klímatagadók –, és az új autokráciák mindenütt a gazdagok gazdagodását szolgálják, hanem azért is, mert nem bízhatunk egy zöld vagy vörös diktatúrában sem: a korlátlan hatalom hajlamos az elfajulásra. Ami a szocializmus degenerációját illeti, ezt Rosa Luxemburg próféta lelke világosan látta már 1918-ban a bresloui börtönben³ de ha nem látta volna, mi, a kései utódok pontosan tudjuk, mi lett a végcélból, „a kölcsönös szeretet és megértés társadalmából”⁴ az ún. létező szocializmus mészárszékén. Nincs ma annál fontosabb közéleti kérdés, mint hogy lehetséges-e gátat emelni a fasizmus ellen. Közös reményünk, hogy az. Lehet-e ebben szerepe a pedagógiának?

Ezen a ponton szükség lesz egy újabb kitérőre. Lukács György 1933 és 1955 közötti munkásságának igen rossz a sajtója, méltán, hiszen ez a nagy gondolkodó sztálinista korszaka. Különösen rossz a híre a korszakot lezáró filozófiai pamfletjének, *Az ész trónfosztásának*, amelyben – mint ismeretes – lényegében a Hegel utáni nem-marxista filozófia egészét irracionalistaként és így a fasizmus előkészítőjeként bélyegezte meg.⁵ Bár ez így nyilván elfogadhatatlan, nem szabad elsiklani a gondolat lényege fölött, ami megítélésem szerint ma is tanulmányozásra érdemessé teszi ezeket az írásokat. Ez pedig az irracionális gondolkodás és a fasizmus közötti affinitás középpontba állítása. Bár Lukács egy 1941-42-ben papírra vetett kéziratában egész meggyőzően érvel amellett, hogy a közvetlenül csak a szellemi elitet megérintő filozófiai irracionálisizmus hogyan szivároghat le a tömeg közé, és válhat anyagi erővé a náci tömegmozgalomban,⁶ érdemes inkább fejről a talpára állítani a problémát. Nem úgy van-e, hogy az irracionálisizmus elsősorban a mindennapi életet jellemző *mentalitás*, amely egyes filozófiai szövegekben ugyan teoretikus alakot nyer, de mérgező hatását ettől függetlenül is ki tudja fejteni?

Nincs arra tér itt, hogy részletesen elemezzem ezt a mentalitást. Röviden arról van szó, amit József Attila „meg nem gondolt gondolat”-nak nevezett, és amelynek kapcsán Vágó Márta visszaemlékezése szerint „rövid gondolatmenetokről”, a gondolkodás „automatizmusairól” beszéltek.⁷ Ez jelentősen befolyásolja az igazsághoz⁸ való viszonyunkat. A racionális és irracionális gondolkodás közötti különbséget jól világítja meg Kelemen János nagy heurisztikus értékű distinkciója: „hihetünk valamiben indokok alapján — vagyis azért, mert hitünk koherens más, igaznak bizonyult ismereteinkkel, s megfelelő evidenciák támasztják alá — ez Kelemennél a racionalista megközelítés —, vagy hihetünk valamiben okok következtében, vagyis egyszerűen azért, mert a gondolkodás, a megfontolás és a mérlegelés határain kívül eső tényezők (például

² Idézi Pogácsa Zoltán: A fenntarthatóság globális elosztási kérdései. *PogiBlog*, 2020. URL: <https://pogi.merce.hu/2020/11/29/a-fenntarthatosag-globalis-elosztasi-kerdesei/>. Hozzáférés: 2025. 08. 11.

³ Luxemburg, Rosa: Az orosz forradalom [1918]. Ford.: Fazekas Mariann. In: Magyar György (szerk.): *Rosa Luxemburg és az orosz forradalom*. Budapest: ELTE ÁJTK Tudományos Szocializmus Tanszék, 1982. 7–40.

⁴ Lukács György: A kommunizmus erkölcsi alapja [1919]. In: Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Magvető, 1971. 18–21., 20.

⁵ Lukács György: *Az ész trónfosztása*. Budapest: Akadémiai, 1974 [1954].

⁶ Lukács György: A fasizmus mint a barbárság elméleti és gyakorlati rendszere. Ford.: Beöthy Ottó. *Világosság* 7. sz. (1978). Melléklet, 12.

⁷ Vágó Márta: *József Attila* [1975]. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978. 289.

⁸ Igazságon itt természetesen állítások vagy más igazsághordozók igazságértékét értem, nem morális értelemben vett igazságosságot. („Igazsághordozó minden, ami igaz vagy hamis lehet.” Kirkham, Richard L.: *Theories of Truth – A Critical Introduction* [1995]. Cambridge: MIT, 2001. 47.)

az érzelmek és a szenvedélyek) meghatározzák hitünket”.⁹ Ezt nevezhetjük irracionálisnak, legalábbis abban az esetben, ha az indokokkal való alátámasztás igénye zárójelbe kerül. Az „indok” szó használata itt talán nem magától értetődő: Kelemen az angol szövegben a *rationale* szót használja, amely közvetlenül utal a rációra.¹⁰ Irracionális mentalitás esetén az igazság keresése, bizonyítása, racionális mérlegelése szorul háttérbe.

Ha az ember így benne ragad a közvetlenségben, a gondolatnélküliségben és az igazsághiányban,¹¹ hol találhat fogódzókat az élethez? Különösen felértékelődnek ezért egyfelől a konvenciók, a normalitás, és fenyegetővé válik minden, ami különös, ami más. Másfelől a biztonságot, a normalitás védelmét leginkább az erőtől, a tekintélytől, a hatalomtól lehet várni. Röviden: nem az számít, hogy igaz-e egy állítás, az amúgy is nagyon bizonytalan, hanem egyrészt, hogy megfelel-e annak, amit normálisnak gondolunk, másrészt hogy ki mondja. Így könnyen eljutunk ahhoz a listához, amit a negyvenes-ötvenes években Adornóék F-skálának neveztek, vagyis azokhoz a szociálpszichológiai és pszichoanalitikus módon értelmezett karaktervonásokhoz, amelyek nagyszabású vizsgálatuk szerint a fasiszta magatartást megalapozzák.¹² Illetve eljutunk azokhoz az ideológiai jellegzetességekhez, amelyek segítségével Umberto Eco az „ősfasizmust” meghatározta.¹³

Miért uralkodik el rajtunk az irracionális mentalitás? Ez túldeterminált dolog, amely nem vezethető vissza egyetlen elvre. Ennek ellenére érdemes megfontolni a következő háromlépcsős történelmi modellt. Először is, már a kapitalizmus általános természete (az eldologiasodás) is hordozza ezt a tendenciát, a gazdaság racionalitása elfedi az emberi cselekedetek tágabb összefüggéseit: a nem célzott hatásokat, amelyek sokszor az eredeti célokkal ellentétesek. Másodszor a profitabilitás igénye egyre inkább átszővi azokat a szférákat is, amelyekről azt várnánk, hogy a hazugságok világában segítsenek az igazságot megtalálni: mindenekelőtt a sajtót, de egyre inkább a tudományt, a művészetet és a vallást is. Végül az internet és különösen az ún. közösségi média ezt a hitelvesztési folyamatot rendkívüli mértékben felgyorsítja elsősorban azért, hogy áruvá teszi a figyelmünket, és normalizálja az odafigyelés hiányát.¹⁴ A mesterséges intelligencia rohamos fejlődésének a következményei pedig ezen a téren is beláthatatlanok.

Igen, nem kevesebbet állítok, mint hogy a fasizmus alapvetően korunk uralkodó mentalitásában gyökerezik. Vagy Georges Duby tömör meghatározását parafrázálva: a fasizmus? Egy későkapitalista mentalitás.¹⁵ Térjünk tehát a lényegre! Képes lehet-e az iskola arra, hogy megfordítsa ezt a tendenciát? Az irracionális mentalításra van természetes ellenszer: a világ megismerése és az ész ezzel szorosan összefüggő kiművelése. A műveltség megszerzése során a gondolkodás narratív és paradigmikus alapstruktúráit sajátítjuk el, amelyek lehetővé teszik az oksági gondolkodást, az emberi kapcsolatokban nélkülözhetetlen intencionális gondolkodást, azaz a másik fejével való gondolkodást, valamint azt a

⁹ Kelemen János: Lukács racionalizmusa – Az ész trónfosztása védelmében. In: Kelemen János: *Lukács György racionalizmusa*. Budapest: ELTE Eötvös, 2018. 78.

¹⁰ Kelemen, János: *The Rationalism of Georg Lukács*. New York: Palgrave Macmillan, 2014. 75–76.

¹¹ Knausz Imre: Igazság és homályos tudat – A közoktatásról rendszerkritikai kontextusban. *Tani-tani Online*, 2023. URL: https://www.tani-tani.info/igazasag_es_homalyos_tudat. Hozzáférés: 2025. 08. 12.

¹² A *The Authoritarian Personality* c. könyv fő gondolatait ismerteti Sanford, Nevitt: Az autoriter személyiség elmélete [1956]. In: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia*. Ford.: Balogh Márton, Fülöp Márta, Habermann M. Gusztáv, Síklaki István. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1973. 384–405.

¹³ Eco, Umberto: Az ősfasizmus szaga. Ford.: Dorogi Katalin. In: Eco, Umberto: *Az ősfasizmus szaga – Öt írás az erkölcsről* [1997]. Budapest: Európa, 2022. 53–77.

¹⁴ Smith-Ruii, Justin: *The Internet Is Not What You Think It Is – A History, a Philosophy, a Warning*. Princeton University Press, 2022.

¹⁵ Georges Duby 1958-ban ismertette az *Annales*-ban F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la Féodalité* c. könyvét. Írása ezt a címet viselte: „A feudalizmus? Egy középkori mentalitás”. Duby, Georges: La Féodalité? Une mentalité médiévale. *Annales* 13. évf., 4. sz. (1958), 765–771. URL: https://www.persee.fr/doc/ahess_0395-2649_1958_num_13_4_2784. Hozzáférés: 2025. 08. 12.

képességet és hajlamot, hogy ne lássunk minden fennállót szükségszerűnek.¹⁶

Az ember azt gondolná, ezen a téren rendben vannak a dolgok, hiszen a fejlett világban legalább 16 éves korig kötelező részt venni a közoktatásban, és ez a közoktatás az alsó középfoktól felfelé a szakképzés kezdetéig, illetve részben azzal párhuzamosan is rendkívül nagy arányban a hagyományos műveltséget, azaz a tudományok és művészetek (és sok helyen a vallás) által hordozott világismeretet közvetíti. A műveltség demokratizálása azonban valójában soha nem történt meg.¹⁷ A tömegoktatás egy ideig annyit el tudott érni, hogy kialakuljon egyfajta tisztelet a tudás iránt, illetve belénk oltotta, hogy nagy tudású értelmiségiek mit tartanak fontosnak, és mit kezelnek megvetéssel. Mindez persze a tömegek számára a szellemi önértékelés süllyedését jelentette: „A trigonometria olyasmi, ami nagyon fontos, de az én képességeimet meghaladja.”

Ma már ez sincs: az iskola által nyújtott világismeret egyszerűen érdektelen és ezért hiteltelen is lett. Az iskola ezzel a dolgozó osztályok elnyomásának legrobusztusabb intézményévé nőtte ki magát. Nem elsősorban azért, hogy tekintélyelvű struktúráival hajlamossá tesz az autoriter kormányzási technikák elfogadására. Persze ezt is teszi, de az iskolának ez a sajátossága jelentősen fellazul. Sokkal inkább azért válik az elnyomás eszközévé, hogy megfosztja az ifjúság jelentős részét a műveltségtől és ezzel az ész kiművelésének lehetőségétől. És amikor azt mondom, „megfosztja”, ezzel nem egy emfaticus retorikai alakzatot használok ahelyett, hogy „nem biztosítja számára”, hanem egészen pontosan az erőszakos megrablást értem alatta. Az iskola hatékonyan tanítja meg ugyanis azt a hazugságot, hogy mindaz, amit műveltségnek nevezünk, nemcsak megtanulhatatlan, hanem teljesen érdektelen is. Az élet máshol van.

Az iskola az intrinzik motiváció nélküli tanítás színterévé válik, ami könnyen belátható módon nem tanulást eredményez, hanem a tanulástól való elfordulást, az érdeklődés beszűkülését, végső soron a mentalitás irracionálisizmusának megszilárdítását. A trükk a kötött tantervben rejlik. Semmiféle kötött tanterv nem képes arra, ami a műveltség közvetítésében a legfontosabb lenne: az érdeklődés felkeltésére. A tudástól való megfosztásnak ez a mechanizmusa több szinten sújtja a dolgozó osztályokat. Először is az ész kiművelésének hiánya csak alacsony képzettséget igénylő munkakörökre teszi őket alkalmassá, sokakat pedig egyenesen krónikus munkanélküliségre ítél. Másodszor megfosztja őket az önszerveződés, a hatékony érdekvédelem lehetőségétől. Harmadszor kizárja őket a nemzetből, mivel lehetetlenné teszi, hogy a politikai élet cselekvő és tudatos részesei legyenek. A tömegek világismeretének hiánya így módon hatékonyan alapozza meg az autoriter politikai tendenciák erősödését, a demokrácia világméretű hanyatlását. Nem állítom természetesen, hogy az iskola egyedül, vagy akár elsősorban lenne felelős az irracionálisizmus hegemoniájáért. Azt azonban állítom, hogy a modern közoktatás szerves része e mentalitás újratermelésének.

Lehetne az iskola a szellemi ellenállás színtere is, ám ahhoz az előadásom címében jelzett pedagógiai forradalomra van szükség. A forradalom szót egyrészt azért használom, mert amiről beszélek, az valóban radikális szakítás lenne a múlttal: az iskola roppant intézményrendszerét, amely jelenleg a műveltlenség újratermelője, visszahódítani a pedagógia számára és a tanulás színterévé tenni. Másrészt egy ilyen változás a szabadság megalapozását ígéri,¹⁸ elsősorban a dolgozók számára, mert semmi sem tesz kiszolgáltatottabbá, mint a tudatlanság.

¹⁶ Knausz Imre: Műveltségkép az ezredforduló után. *Magyar Tudomány* 178. évf., 11. sz. (2017), 1376–1386.

¹⁷ Knausz Imre: „...minden ház ablakán” – Lemondhatunk-e a műveltség demokratizálásáról? In: Földes György – Antal Attila (szerk.): *Igazságosság – demokrácia – fenntarthatóság. Társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 2022. 246–266.

¹⁸ Vö. Arendt, Hannah: *A forradalom* [1963]. Ford.: Pap Mária. Budapest: Európa, 1991.

Eddig mindig úgy gondoltuk, hogy az iskola dolga az, hogy a tudás egy jól meghatározott halmazát megtanítsa a fiataloknak, és ennek érdekében motiválni kell őket a tanulásra. De mi lenne, ha megfordítanánk a dolgot? Ha magát a „tudvágyat”, a világ iránti érdeklődést tekintenénk az oktatás céljának, és minden iskolai ismeretszerzés ezt a központi célt szolgálná?

A feladat akkor sem egyszerű, ha teljesen megszabadulunk a tantervi kötöttségektől. Tény, hogy a tanulók egészen más világban élnek, mint a pedagógus. Minden tanár tapasztalatból tudja, hogy kemény osztály- és generációs különbségekkel kell szembenéznie. Nem ugyanazt tartják érdekesnek, és nem ugyanazt látják a világból, radikálisan más a horizontjuk. Sőt, egy osztály különböző tanulói sem ugyanabban vannak, egy nemzedéken belül sem automatikusan adott a megértés lehetősége. A feladat pedig éppen a megértés. Mert nem úgy van, hogy az igazság adott, csak meg kell tanulni. Más az én igazságom, és más a tiéd, és e kettő összeegyeztetése – a horizont-összeolvadás – csak a párbeszédben lehetséges, azaz akkor, ha azzal az attitűddel fordulunk egymáshoz, hogy a másinak akár igaza is lehet, akár velem szemben is. Közös igazság csak közös világban lehetséges, ez azonban csak úgy hozható létre, ha újra és újra kritikusan szembenézünk saját előítéleteinkkel, világunk korlátaival. A világ megismerése tehát mindig önreflexió, önmagunk megismerése is.¹⁹ Szándékosan beszélek általánosságban: a nyitottság követelménye, amelyről itt szó van éppúgy érvényes a tanárra is, mint a tanulóra. Hatékony oktatás tehát nem képzelhető el bizalmon alapuló emberi kapcsolatok, valódi én-te viszony nélkül. A pedagógiai forradalom tehát a szeretet forradalma. A pedagógus dolga, hogy szeresse a világot, amibe be akar vonni, és szeresse a tanítványt is, az ő világával együtt.²⁰ Így lehet az iskola az igazságkonstrukció műhelye.

De nem arról akarok beszélni, hogy milyen a jó pedagógia, hanem arról szeretnék meggyőzni benneteket, hogy a jó pedagógia tömegessé tehető, illetve még inkább arról, hogy ha nem válik tömegessé, ha nem lesz ilyen a tömegek iskolája, vagy – még brutálisabban felidézve a lejáratott jelszót – ha nem lesz a műveltség a tömegeké, azaz – fokozzuk csak tovább! – ha nem szűnik meg ezáltal a tömegek tömeg jellege, akkor semmi sem állja útját a fasizmusnak, és ami ezzel együtt jár, az összeomlásnak. A jó pedagógia megvalósítása tehát elsőrendű politikai kérdés. De beszéljünk szerényebben Magyarországról, és beszéljünk világosan! Ha egyszer lesz hazánkban antifasiszta egységfront, az nem merülhet ki valamiféle technikai összefogásban: jövőképet kell mutatnia, olyan jövőképet, amely garantálja a demokrácia fenntarthatóságát. És – ez a fő mondanivalóm – elkerülhetetlen, hogy a pedagógiai forradalmat állítsa ennek a jövőképnek a fókuszába.

Persze ha már forradalomról beszélünk, az nem merülhet ki az oktatás felülről lefelé történő átalakításában. Egy ilyen top-down intézkedéscsomag önmagában vett hatékonyságában aligha bízhatunk. A „jó pedagógia” részlegesen akkor is megvalósítható, amikor annak strukturális feltételei még nem adottak. Képzelhető-e vonzóbb és bátrabb pedagógusmozgalom, mint dacosan gyakorolni a bizalom, az őszinteség és az elfogadás – egy szóval: a szeretet – pedagógiáját olyan körülmények között, amikor a szabályozók szinte minden vonatkozásban ellene hatnak ennek?²¹ Igaz, nagy levegőt kell venni hozzá, de

¹⁹ Vö. Fehér M. István: Hermeneutika és demokrácia – A szövegértelmezéstől a társadalmi együttélésig. In: Uő: *Filozófia, történet, elemzés – Hermeneutikai tanulmányok (2000–2020)*. Budapest: L'Harmattan, 2020. 31–59.; Mészáros György: „Jók leszünk!” *Hogyan formál társadalmi lényé az iskola?* Budapest: ELTE Eötvös, 2024.

²⁰ Tóth Tamás Május: A tanítás művészet! [F]ordítva, 2022. URL: https://orditva.blog.hu/2022/08/03/a_tanitas_muveszet. Hozzáférés: 2025. 08. 12.

²¹ Knausz Imre: A szeretet mint ellenállás. *Népszava*, 2023. október 11. URL: https://nepszava.hu/3211543_a-szeretet-mint-ellenallas. Hozzáférés: 2025. 08. 12.

a tanár komoly szövetségesre számíthat: a tanulókra. A tanulókra, akik egyre nehezebben viselik el az értelmetlen időt. Igen, az elviselhetetlen alfa-generációra, mert ami igazán elviselhetetlen mindannyiunk számára, az a vereségbe való belepihenés, az önfeladás. És itt vannak nem utolsósorban a szülők, mármint azok, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy magániskolába menekítsék a gyerekeiket. Viszont arra sem hajlandóak, hogy azt mondják a gyerekeiknek, tűrtem én is, tűrj te is. A Z-generációs szülők, akik túl sok energiát fordítottak arra, hogy mindent megadjanak a gyerekeiknek ahhoz, hogy szó nélkül eltűnjék ennek a lerombolását.

„A kölcsönös szeretet és megértés társadalma” – idéztem az előadás elején. Ilyen jövőt akart (és ígért) Lukács György 1919 áprilisában. Ez a jövő biztosan soha nem jön el. De hátha reménykedhetünk egy olyan világban, ahol a szeretet és megértés ellentéteit – a gyűlöletet és a harcot – SOHA nem tekintjük „normálisnak”.

„*Ez az, amiről álmodoznunk kell!*”²²

²² Lenin, Vlagyimir Iljics: Mi a teendő? [1902]. In: *Lenin válogatott művei I.* Budapest: Kossuth, 1967. 229.